

Beata J. GAWRYSZEWSKA

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Samodzielny Zakład Sztuki Krajobrazu
Warszawa, Polska
e-mail: bgawryszewska@wp.pl

KONCEPCJA PROMENADY KRÓLEWSKIEJ W WARSZAWIE JAKO PRZYKŁAD ZAGOSPODAROWANIA KRAJOBRAZU CODZIENNEGO

słowa kluczowe: krajobraz kulturowy, Wilanów, trakt królewski, społeczność lokalna, rewitalizacja.

WPROWADZENIE

Celem artykułu jest wykazanie korzyści z budowania systemu zieleni miejskiej w oparciu o tworzącą się w procesie zamieszkiwania strukturę, następujących po sobie przestrzeni prywatnych, społecznych i publicznych oraz możliwości promocji krajobrazu zabytkowego jako krajobrazu codziennej egzystencji. Tekst zawiera omówienie koncepcji Promenady Królewskiej wykonanej w 2007 r. przez zespół Samodzielnego Zakładu Sztuki Krajobrazu na Wydziale Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu SGGW w Warszawie na zlecenie Muzeum Pałac w Wilanowie. Jej przedmiotem są tereny na południu Warszawy, pomiędzy Muzeum a Portem Lotniczym im. Fryderyka Chopina, wchodzące w XIX w. w skład dóbr wilanowskich.

Ludzie, zamieszkując przestrzeń i tworząc codzienne krajobrazy naszych miast tworzą znaczenie miejsc i ich ducha (*genius loci*) (Norberg-Schulz, 1980). Kształtując miasta, w których budowane są przestrzenie egzystencjalne, często paradoksalnie, zapominamy o ich mieszkańcach. Przestrzeń, będąc świadkiem codziennego życia jej mieszkańców nabiera cech określających zamieszkującą ją wspólnotę. Inaczej mówiąc, patrząc na krajobraz możemy poznać wartości wspólnoty, która ten krajobraz zamieszkuje (Gawryszewska, 2007). Tak rozumiana przestrzeń codzienna, i jej kształt, mogą również stać się podstawą kreowania postaw i zachowań. Traktujemy przestrzeń zamieszkania jako coś, co należy do nas, i jesteśmy skłonni chronić ją w imię poczucia własności (Merleau-Ponty, 1945). To poczucie jest nieodzowne do tworzenia przestrzeni wspólnych, do których zapraszamy innych, aby mogli z nami

te przestrzenie dzielić. Struktura przestrzeni egzystencjalnej jest konsekwencją naturalnie następującego procesu kształtowania się tożsamości miejsc i identyfikowania się z nimi mieszkańców w wyniku spontanicznego zagospodarowywania krajobrazu. Możliwość wykorzystania procesu identyfikacji z miejscem w procesie projektowym sprzyja nie tylko jakości zamieszkiwania, ale i promocji historycznych wartości krajobrazu, prowadząc do jego skuteczniejszej rewitalizacji. Rewitalizacja krajobrazu kulturowego, ochrona krajobrazu zabytkowego i jego promocja we wspólnotach lokalnych nie muszą się więc wzajemnie wykluczać.

MIEJSCE, HISTORIA, KRAJOBRAZ

Historia Pałacu i Parku w Wilanowie rozpoczęła się w 1677 r., kiedy posiadłość stała się własnością króla Jana III Sobieskiego. Jemu to pałac zawdzięcza swój barokowy wyraz, a park unikalną formę, wzorowaną na tarasowym układzie renesansowej willi włoskiej. Po śmierci króla posiadłość stała się własnością jego synów, a w 1720 chylącą się ku upadkowi kupiła najbogatsza kobieta w ówczesnej Polsce – Elżbieta Sieniawska. W 1730, pałac na trzy lata stał się własnością króla Augusta II Mocnego. W połowie XVIII w., Wilanów przeszedł na własność Izabeli z Czartoryskich Lubomirskiej i za jej rządów zaczął odzyskiwać dawną świetność. 69 lat później, księżna podarowała posiadłość córce i zięciowi, Stanisławowi Kostce Potockiemu. Dzięki niemu, w 1805 r., otwarto tu jedno z pierwszych muzeów w Polsce¹. Jako wspaniała barokowa rezydencja królewska do dziś jest jednym z największych i najbardziej znanych muzeów w Polsce. Jak wszystkie podobne miejsca, wymaga jednak promocji, nie tylko ze względu na konieczność pozyskania środków finansowych, ale przede wszystkim podniesienie poziomu identyfikacji warszawiaków z tym miejscem, którego ranga mogłaby być w ich świadomości o wiele wyższa. Przez 400 lat rezydencja wilanowska stanowiła swoiste centrum, które organizowało ład przestrzenny i społeczno-ekonomiczny na terenach zlokalizowanych na południu dzisiejszej Warszawy. Dzisiaj nikt już nie pamięta, że dobra wilanowskie rozciągały się aż do Okęcia, rozwój miasta spowodował presję urbanistyczną na samo założenie wilanowskie. Zanim jeszcze powstało osiedle Nowy Wilanów, zabudowa mieszkaniowa spowodowała jego absorpcję w tkankę zabudowy miejskiej.

Dlaczego w Polsce, a zwłaszcza w Warszawie tak trudno promować zabytki? Ma to niewątpliwie związek z trudną przeszłością naszego kraju, niemal całkowitym wyludnieniem Warszawy po Powstaniu Warszawskim. Znakomita większość obecnych warszawiaków to ludność napływowa. Brakuje tradycji partycypacji w kształtowaniu przestrzeni i decydowaniu o niej. Trudności w prowadzeniu programów partycypacji pogłębia komunistyczna przeszłość Polski, z tzw. czynami społecznymi, kiedy ludność była zmuszana do fizycznej, nieodpłatnej pracy

¹ Skróć historii Wilanowa na podstawie materiałów promocyjnych Muzeum Pałac w Wilanowie.

Ryc. 1. Fragment Planu zbiorowego dóbr prywatnych Willanów 1895 r. **Źródło:** Feliks Jaroszewski - *geometra przysięgły II klasy, skala oryg. 1:20000 (Archiwum Państwowe m. st, Warszawy sygn. H 242) z naniesionym proponowanym przebiegiem promenady.*

Fig. 1. Fragment of the Map of the Property of Willanow, 1895. **Source:** Feliks Jaroszewski – *II class sworn surveyor, orig. scale 1:20 000 (State Archive of Capital City of Warsaw, catalogue number H 242) with the proposed route of the promenade plotted.*

w parkach i osiedlowych terenach zieleni (Gawryszewska, 2005).

Obecnie muzeum zajmuje ok. 45 ha powierzchni, jednak pod koniec XIX w. dobra wilanowskie były ponad 100 razy większe (sam Klucz Wilanowski to 6000 ha). Tereny posiadłości wilanowskich sięgały poza przeciwległy brzeg Wisły i obejmowały tereny dzisiejszego Mazowieckiego Parku Krajobrazowego, zaś po lewej stronie rzeki sięgały do dzisiejszych terenów lotniska im. Fryderyka Chopina na Warszawskim Okęciu². Dziś prawie wszystkie te tereny, to tereny miejskie. Część stanowią nieużytki, część otwarte tereny zieleni miejskiej i rezerwy przyrody, na części zaś znajduje się dawna, zdegradowana obecnie infrastruktura przemysłowa. Oczywiście nie należy zapominać o kilku istotnych miejscach, tworzących realne wartości krajobrazu południowej Warszawy: są to rezydencje Klucza Wilanowskiego oraz bankrutujący obecnie teren Wyścigów Konnych. Na dużej powierzchni znajdują się osiedla mieszkaniowe. To one odgrywają decydującą rolę w naszym pomysle.

IDEA PROMENADY KRÓLEWSKIEJ A STRUKTURA PRZESTRZENI ZAMIESZKANIA

Założenie zespołu projektowego (Jan Rylke, Jeremi Królikowski, Tomasz Turczynowicz, Beata J. Gawryszewska, Krzysztof Ozimek, Małgorzata Kaczyńska, Tatjana Melnyk i Joanna Dzieciół) jest następujące: ponad 100 000 ludzi mieszka na terenach dawnej rezydencji wilanowskiej i nie ma o tym pojęcia. Nie identyfikują się z muzeum, które jest daleko, nie identyfikują się nawet ze swoim miejscem zamieszkania, za wyjątkiem najbliższej przestrzeni przy domach i klatkach schodowych.

² Obejmowały wsie: Powsin, Powsinek, Augustówka, Zamoście, Latoszki, Lissy, Wolica, Kabaty, Moczydło, Służew, Zawady, Zbytki, Kotolas, Zastaw, Żabieniec, Chojnów, Zawadka, Wołowa, Kępy na Wiśle, Jeżowce, Jurydykę na Pradze, Karczmy Wawer i Żerzeń. (na podstawie „Rejestru Pomiarowego Dóbr Wilanów Guberni Warszawskiej...” autorstwa Feliksa Jaroszewskiego, geometry przysięgłego II klasy, w 1895 r. – dostępny w Archiwum Państwowym Miasta Stołecznego Warszawy, sygn. 849) „Do wybuchu II wojny światowej prowadzono parcelacje na terenie majątków Służew, Służewiec, Paluch, Wawer i Anin. Lasy wawerskie zostały darowane Skarbowi Państwa, a Las Kabacki w 1938 r. został sprzedany m. st. Warszawie. Rozwój Warszawy spowodował, że jej granice dotarły do granic dóbr (opierając się o ich północną granicę wzdłuż granic dzisiejszej Dzielnicy Warszawa-Wilanów) i je przekroczyły (np. w rejonie Służewa). (...) Po wyzwoleniu Wilanowa, już w lutym 1945 r., klucz wilanowski (po przedwojennych parcelacjach skurczony do ok. 1 000 ha) na podstawie dekretu PKWN o przeprowadzeniu reformy rolnej został przejęty przez Skarb Państwa” (Szpanowski, 2006).

Na terenie opracowania brakuje parków osiedlowych i urządzonych zieleńców. Opuszczone magazyny i zakłady przemysłowe nie zachęcają do spacerów, a komunikację w całej okolicy codziennie paraliżują samochodowe korki, z powodu braku wystarczającej infrastruktury drogowej.

Jak zmienić tę sytuację? Zespół projektantów zaproponował koncepcję wspierającą zabytkowy krajobraz i pozwalającą na jego efektywną rewitalizację. Struktura formalno-przestrzenna i przebieg trasy Promenady Królewskiej – zielonej alei wiodącej z warszawskiego Portu Lotniczego na Okęciu, poprzez Tory Wyścigów Konnych na Służewcu i Muzeum Pałac w Wilanowie na prawy brzeg Wisły – zostały zaprojektowane w oparciu o istniejące i przewidywane zaplecze społeczne w postaci mieszkańców osiedli mieszkaniowych i ich przestrzeni – dziedzińców osiedlowych, parków i zieleńców, jako ciągłego systemu zieleni zmierzającego w kierunku przestrzeni publicznej Promenady. Proponowany, towarzyszący Promenadzie system zieleni miejskiej będzie składał się z obiektów w różnej skali: od skwerów poprzez aleje z towarzyszącym im programem rekreacyjnym, parki osiedlowe, kompleksy ogrodów działkowych, po tereny otwarte.

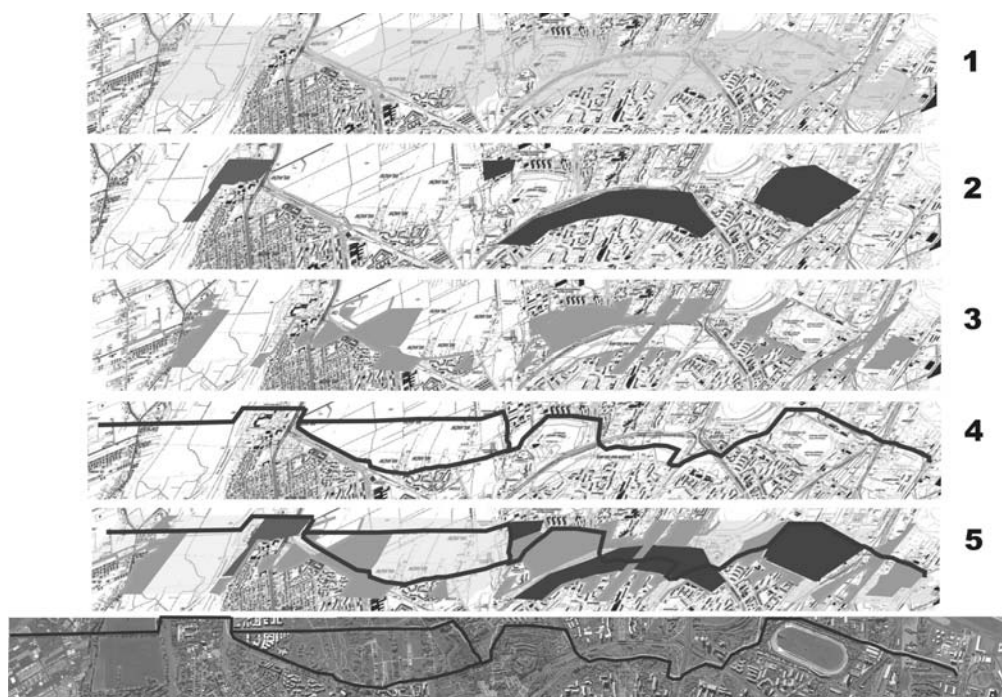
SPOŁECZNOŚĆ LOKALNA I ZIELEŃ W PROGRAMACH REWITALIZACJI

Aktywne uczestnictwo społeczności lokalnej jest ważnym czynnikiem powodzenia inwestycji z zakresu architektury krajobrazu, ponieważ poziom identyfikacji z miejscem bezpośrednio wpływa na wygląd samego miejsca. Christopher Alexander (1979) przywołuje wizję architektury tworzonej z udziałem użytkowników. R.G. Ames (1980) twierdzi, że przeżywalność użytych do nasadzeń miejskich roślin zależy bardziej od czynnego udziału społeczności w procesie planowania i wykonywania nasadzeń niż od czynników biologicznych. Zaangażowanie w proces tworzenia otaczającej ludzi przestrzeni sprawia również, że ludzie zaczynają się z tą przestrzenią identyfikować i czują się za nią odpowiedzialni. Osiedlowe ogrody mogą stanowić fundament dla integracji lokalnych społeczności, czego żywym przykładem są wzorcowe ogrody w Nowym Jorku czy też okolicach Liverpoolu (Relf, 1991). Warte zauważenia jest również w tej dziedzinie działanie organizacji PPS (Projects for Public Spaces) w Stanach Zjednoczonych i w Europie.

Brak kontroli nad przestrzenią życiową przenosi się pośrednio na poczucie satysfakcji życiowej i zwiększa stres (Kaplan, 1985). Aby zaradzić tym mechanizmom wiele wielkomiejskich ośrodków pokusiło się o wprowadzenie programów zakładających kształtowanie przestrzeni wokół budynków przy udziale ich mieszkańców. Założenia tych programów opierały się głównie na udziale lokalnych społeczności na każdym etapie, od tworzenia projektu, do jego wykonawstwa.

Promenada Królewska może stać się również narzędziem kształtowania zapotrzebowania społecznego na obiekty rekreacyjne i kulturalne, reprezentujące społeczność Warszawy, jednak jako długofalowa inwestycja musi być kształtowana

z myślą o partycypacji mieszkańców sąsiadujących z nią terenów, co warunkuje powodzenie inwestycji (ich dalsze użytkowanie jako „przestrzeni bronionych” w sytuacji kontroli społecznej, co zapobiegnie ewentualnym aktom dewastacji) (Newman, 1996).

Ryc. 2. Promenada Królewska i wspierające ją tereny zieleni: parki osiedlowe i zieleńce publiczne (rys. B.J. Gawryszewska) 1. Tereny otwarte (potencjalne tereny zieleni); 2. Istniejące parki i tereny Muzeum Pałacu w Wilanowie; 3. linia zabudowy mieszkaniowej; 4. linia przebiegu Promenady; 5. Kompletny model Promenady Królewskiej z przebiegiem alei promenady i aksonometrią (rys. akson. J. Rylke, M. Kaczyńska, T. Melnyk).

Fig. 2. Warsaw Royal Promenade and its support by public greens: local parks for communities and public squares (by B.J. Gawryszewska): 1. Public open spaces (potential greens); 2. Existing parks (deep green) and Museum Wilanów (red); 3. Housing development line (light brown); 4. The promenade line; 5. Model of the structure of Warsaw Royal Promenade green spaces with promenade line and axonometric view (fig. akson. J. Rylke, M. Kaczyńska, T. Melnyk).

STRUKTURA PRZESTRZENI – KONSEKWENCJA NATURALNEGO PROCESU IDENTYFIKACJI Z MIEJSCEM

Struktura przestrzeni egzystencjalnej w mieście jest konsekwencją naturalnego, następującego spontanicznie procesu tworzenia tożsamości miejsc, poprzez kształtowanie przestrzeni w wyniku postępującego procesu identyfikowania się z nią

mieszkańców. Rezultatem tych dwóch procesów jest system prywatnych, społecznych i publicznych domen przestrzennych. Struktura ta ma swój odpowiednik w kształtujących się wokół miejsc zamieszkania terenach zieleni. Przestrzeń prywatną wyznaczają ogródki prywatne budowane pod oknami mieszkań na parterze domów wielorodzinnych, przestrzeń wspólnoty osiedlowej – dziedzińce i parki osiedlowe, przestrzeń publiczną – aleje i skwery publiczne. Dopiero tak kształtowana zielona przestrzeń miasta umożliwia mieszkańcom identyfikację z miejscem zamieszkania, a co za tym idzie zwiększenie poczucia bezpieczeństwa i poprawę wizerunku samej przestrzeni, pod warunkiem jednak, że jest tworzona z ich czynnym udziałem (Gawryszewska, 2007). Ma to związek z ideą społeczną osiedli mieszkaniowych dwudziestolecia międzywojennego, budowanych w oparciu o nowoczesne założenia wyrażone w postulatach Karty Ateńskiej. Wybitna polska teoretyk architektury tych czasów, B. Brukalska (2003) zalecała taką właśnie strukturę osiedlowych i publicznych terenów zieleni, aby zapewnić mieszkańcom komfort zamieszkiwania i poczucie wolności.

Społeczność lokalna powinna być włączana w proces projektowania na każdym jego etapie, począwszy od identyfikacji wartości miejsca w początkowej fazie projektowania, a skończywszy na realizacji. Uczestnictwo lokalnych liderów w programie aktywizuje mieszkańców, przywracając im poczucie możliwości stanowienia o swojej przestrzeni i dumę z reprezentowanych przez nią wartości. Rola osoby prowadzącej program ogranicza się do wspierania i umacniania pozycji lidera tak, aby większość decyzji pozostawała jednak w gestii wspólnoty. Prace ogrodnicze w okolicach miejsca zamieszkania pozwalają nakreślić linię łączącą rozwój i urbanizację przestrzeni życiowej z nierozzerwalnością człowieka i natury (Dobb, 1992).

Struktura przestrzeni egzystencjalnej wspierającej promenadę niczym system filarów – parków i zieleńców osiedlowych ma związać społeczności lokalne nie tylko z ich miejscem zamieszkania, ale i krajobrazem historycznym, pogłębiając tożsamość lokalną i promując zabytki, co przyczyni się do skuteczniejszej rewitalizacji związanych z nimi przestrzeni.

PROMENADA KRÓLEWSKA JAKO SYSTEM TERENÓW ZIELENI

Proponowana przez nas koncepcja to system parków osiedlowych, przechodzących w skwery publiczne, które połączone zostaną nitką promenady – zielonej alei, przeznaczonej wyłącznie dla ruchu pieszego, konnego i rowerowego. Projekt pozwala na utworzenie siedmiu nowych parków osiedlowych, włączenie trzech już istniejących, zbudowanie przestrzeni publicznej w postaci 3,5 km alei, wzdłuż której oprócz parków historycznych, archeologicznych, placów zabaw i rodzinnych centrów rozrywki znajdują się: odnowiony tor wyścigów konnych z terenami wystawowymi, nowoczesny park rozrywki przy lotnisku oraz tereny sportowe towarzyszące kampusom uczelnianym, znajdującym się na trasie promenady (Szkoły Głównej

Gospodarstwa Wiejskiego i Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego). Jedną z najistotniejszych będzie jednak fizyczna łączność Muzeum Pałac w Wilanowie z lotniskiem poprzez ciągłą strukturę publicznych i osiedlowych terenów zieleni.

Rolą Promenady ma być ponowne połączenie południowych dzielnic Warszawy z Wilanowem i kreowanie impulsu stymulującego rozwój zaniedbanych terenów dawnych posiadłości wilanowskich. W związku z bliskością metra, Wisły i głównych arterii komunikacyjnych Warszawy, zarówno drogowych jak i kolejowych, promenada będzie ważną alternatywą komunikacji dla południowej Warszawy, pełniąc również rolę reprezentacyjną i rekreacyjną. Będzie wiodła nie tylko do Pałacu w Wilanowie, z jego wspaniałym parkiem, prezentującym kilka epok w sztuce ogrodowej, ale do rekonstruowanego folwarku, gdzie zwiedzający będą mogli zapoznać się z ekonomicznym, społecznym i kulturalnym funkcjonowaniem XVII-XIX-wiecznego Wilanowa, wraz z kulturą rolną, dawnymi rzemiosłami i manufakturami.

Proponowane w naszym projekcie elementy architektoniczne i ogrodowe są inspirowane przez wilanowską architekturę XIX w., autorstwa Lanciego i Marconiego oraz rekonstrukcję ogrodu wilanowskiego Gerarda Ciołka.

WNIOSKI

Korzyści wynikające z realizacji projektu Promenady Królewskiej w Warszawie:

- promocja obiektów historycznych w środowisku społecznym;
- wzrost identyfikacji z miejscem zamieszkania, a co za tym idzie wzrost poczucia bezpieczeństwa mieszkańców i poprawa wizerunku krajobrazu miasta;
- wykorzystanie wolnych terenów inwestycyjnych jako publicznych terenów zieleni, nie zaś ich intensywne zabudowa na skutek spekulacji deweloperskiej – tym samym ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego;
- wspomaganie społeczności lokalnych w ich inwestycjach na rzecz budowy optymalnej przestrzeni egzystencjalnej; optymalizacja procesów rewitalizacyjnych.

LITERATURA

Alexander Ch., 1979: *A pattern language*, Oxford Press.

Ames R.G., 1980: The sociology of urban tree planting, *J. Arboricult.* 6(5):120-123.

Dobb E., 1992: Cultivating nature. *The Sciences.* Jan./Feb.:44-50.

Gawryszewska B.J., 2005: Uczestnictwo społeczne w kształtowaniu ładu przestrzeni i jego związek ze strukturą krajobrazu codziennego. [w:] *Oblicza równowagi. Studia i materiały Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej* (red.): A. Drapella-Hermansdorfer, K. Cebrat. Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej. Wrocław, s.240-247.

- Gawryszewska B.J., 2007: Mówiąc znowu o ogrodach... o przestrzeni społecznej i architekturze krajobrazu. [w:] Przyroda i Miasto IX (red.): J. Rylke J. Wyd. SGGW, Warszawa, s. 107-113.
- Gawryszewska B.J., 2007: Miejsce pomiędzy Ja a światem. [w:] Ogród za oknem. Współczesny ogród przydomowy w teorii architektury krajobrazu, (red.): B.J. Gawryszewska, K. Herman. Wyd. Ideografia, Warszawa, s. 8-13.
- Kaplan R., 1985: Nature at the doorstep: Residential satisfaction and the nearby environment. *Journal of Architectural Planning Research* 2:115-127.
- Merleau-Ponty M., 1945: *Phénoménologie de la perception*. Paris.
- Newman O., 1996: *Creating defensible space*, Institute for Community Design Analysis, U.S. Department of Housing and Urban Development, copyrighted material.
- Norberg-Schulz Ch., 1980: *Genius loci*, London.
- Szpanowski P. 2006: Zmiany w zagospodarowaniu przestrzennym otoczenia rezydencji wilanowskiej. [w:] *Przyroda i Miasto VIII* (red.): J. Rylke. Wyd. SGGW, Warszawa, s. 164-165.

SUMMARY

IDEA OF WARSAW ROYAL PROMENADE AS AN EXAMPLE OF DAILY LANDSCAPE DEVELOPMENT

Idea of the Royal Promenade is an answer to assignment given by the Wilanów Palace Museum concerning showing the significant role of the Wilanów royal residence in the Warsaw spatial order shaping and in the structure of the city landscape values recognized by community. For 400 years, the Wilanów residence has been a center which has influenced social and spatial order of areas localized to the south of Warsaw. Warsaw development and the meaning of the residence result housing concentration which can cause absorption of the residence by urban space. An attempt to prevent this phenomenon is development of the Wilanów residence compositional axis as an urban axis of 11 kilometers length between Warsaw Fryderyk Chopin Airport and Miedzeszyn embankment on the far opposite side of the Vistula river. If we could retrieve relation between dwellers and their space of living, and educate they will treat monuments of the cultural landscape as their own heritage, revitalization of the cultural landscape and identification with place and its monuments will be much effective.

We assume as following: nearly 60 000 people live on the area of old property, and they have no idea about it. They do not identify with the museum, which is far, do not identify even with their place of living, except the closest space near flats and houses. There is lack of public parks here, lack of good designed, useful public greens.

Empty, old warehouses and stores, left destroyed factory buildings from 60-ties and 70-ties don't encourage to walks. All area is daily frozen by traffic jams, cause of lack of enough road and communication infrastructure

How to change this situation? Our team of designers – scientists from Section of Landscape Art, Warsaw University of life Sciences (Jan Rylke, Beata J. Gawryszewska, Małgorzata Kaczyńska, Jeremi T. Królikowski, Tetyana Melnyk, Tomasz Turczynowicz, Joanna Dzieciół) decided to change this threat into a basis supporting the monumental landscape and allowing for its effective revitalization. The Royal Promenade formal-spatial structure and course were designed based on existing and prevised social backup – inhabitants of housing estates and their existential space: public courtyards and parks as a continuous green system leading to public space of the Promenade.

An attempt to prevent this phenomenon is development of the Wilanów residence compositional axis as an urban axis of 11 kilometres length between Okęcie airport and Miedzeszyn embankment on the right side of the Vistula River. The axis, we proposed to create, has a character of park promenade which consists of avenues, squares and green spaces localized along the main road. Proposed urban green spaces system accompanying the promenade will consist of different scale objects: from squares, avenues with recreational program, parks, allotment gardens (or Perma-Gardens) to open areas.